

PETRUȚA SPÂNU
Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași

Insula vrăjită

L'île enchantée

Mots-clés: île, idylle, monde, nature, utopie, paradis, exotisme, description.

Résumé:

Selon le mythe de l'« île enchantée », très répandu en littérature depuis l'Antiquité, la surface terrestre entourée d'eau signifie le lieu privilégié de l'Eden possible, monde autarcique où l'homme peut revenir à son état de bonheur primordial. Refuge sécurisant, l'île est théoriquement protégée contre toute contamination sociale. Le petit groupe d'exilés du roman *Paul et Virginie* (1788) de Bernardin de Saint-Pierre y cherche abri contre le dehors hostile.

Ceea ce salvează *Paul și Virginia* (1788) de Bernardin de Saint-Pierre de acuzațiile sarcastice de idilă dulceagă, de duioșie exagerată și de sensibilitate moralizatoare este mai ales exotismul. Adjectivul „exotic“, înregistrat în dicționare încă din 1548, este rar pînă în secolul al XVIII-lea, iar substantivul nu va fi creat decît în secolul al XIX-lea și înregistrat în 1845. El implică fascinația pentru ținuturile îndepărtate, exprimată prin dorința de plecare și prin curiozitatea pasionată pentru obiceiurile străine¹. Această atitudine părea greu de adoptat de o națiune care în secolul al XVIII-lea era socotită drept arbitra eleganței și se credea centrul lumii. Întrebarea lui Montesquieu din *Scrisori persane* (1721): „Cum poate să fie cineva persan?“ (scrisoarea XXX) traducea uluirea ofensată a parizienilor, convingi că sînt deținătorii bunului-gust, în fața unor ființe care sînt refractare la acesta. Romanele secolului propuneau călătoria, dar nu ofereau niciodată descrieri precise despre țările necunoscute. Voiajul nu avea altă funcție decît să multiplice, la modul serios sau parodic, aventurile și primejdiiile. Dezrădăcinarea și transplantarea serveau la vehicularea ideilor, nu la reproducerea culorii locale.

În mitul insulei vrăjite², foarte răspîndit în literatura europeană încă din antichitate, suprafața terestră înconjurată cu apă este locul privilegiat al paradisului posibil, microuniversul autarhic din punct de vedere economic, social și moral, unde omul poate reveni la starea de fericire primordială, departe de orice rău. Cadru protejat și protector, insula este apărată teoretic de contaminarea socială. Nimic nu se opune aici aspirațiilor infinite spre visare, avînturilor nestăvilite pure și generoase spre sensibilitate și imaginație.

¹ Vezi Jean-Marc Moura, *Lire l'exotisme*, Paris, Éditions Dunod, 1992; Viorica S. Constantinescu, *Exotismul în literatura română din secolul al XIX-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 1998.

² Vezi Marc Eigeldinger, *Jean-Jacques Rousseau et la réalité de l'imaginaire*, Neuchâtel, Editions La Baconnière, collection Langages, 1962, capitolul « Île enchantée » și Jean Delumeau, *Une histoire du paradis*. I. *Le jardin des délices*, Paris, Éditions Fayard, 1992, capitolul « Un regard attristé vers l'âge d'or et les Îles fortunées », pp. 153-157.

Personajele exilate ale romanului caută un refugiu multiplu, deoarece „cordonul sanitar”¹ al insulei este insuficient:

„Într-o insulă aproape pustie, unde erau locuri berechet, doamna de La Tour nu și-a ales, pentru a se statornici, un ținut mai mănos sau mai prielnic negoțului; ci, năzuind să găsească o văgăună undeva, în munți, un cotlon tănuț în care să poată trăi singură și neștiută de nimeni, părăsi orașul, îndreptându-se către steiurile astea de piatră, pentru a se adăposti aici ca într-un cuib”².

Coliba în pădurea insulară înseamnă tripla izolare împotriva exteriorului ostil. Lampa, „ochiul casei [...], luminează închisă”³, concentrează existența într-un interior intim și ospitalier.

Eroii se tem de orice ieșire din mica lor enclavă. Trei dintre ei au o experiență amară despre lume (bătrînul narator, doamna de La Tour și Margareta). Pentru narator, insula nu este numai un spațiu existențial convenabil, ci și un post secret de observare și de contemplare a celorlalți. Pentru cele două femei, excluse din societate pentru că au „păcătuit”, insula este adăpostul din afara spațiului în care au suferit, șansa de a trăi simplu și cinstit. Pentru Paul și Virginia este o „lume aurorală”⁴.

Microcosmosul insular reface în miniatură, schematic și didactic, lumea cea mare, așa cum Louisiana, în *Manon Lescaut* (1731) de abatele Prévost, este „infernul societății pariziene”⁵. Societatea colonială este organizată ierarhic. Guvernatorul din Port-Louis și-a păstrat obiceiurile pariziene și legăturile cu metropola. Pare a fi ținta filipicei naratorului, în partea a doua, despre privilegiile nașterii, venalitatea funcțiilor, imoralitatea celor puternici și indiferența generală în fața adevărului. Generozitatea sa în finalul romanului nu răscumpără duritatea de care dă dovadă în rest. Coloniștii bogați sînt proprietari de sclavi negri pe care îi exploatează crîncen. Plantatorul căruia Virginia îi cere îndurare pentru sclava fugară este aspru și necruțător, urît la trup și la suflet. Episodul este, de altfel, suficient pentru a înțelege mecanismul sclaviei. De îndată ce preotul misionar de pe insulă, trimis de guvernator pentru a o convinge pe doamna de La Tour s-o îmbarce pe Virginia înspre Franța, intră în colibă, apare presentimentul că micul lor paradis este condamnat. În contrast brutal cu preceptele creștine, acesta n-o consolează pe Virginia, ci o tratează fără menajamente. „Domnul fie lăudat! În sfîrșit, acum sînteți bogate” (p. 72) sînt cuvintele sale care marchează începutul tragediei. Doamna de La Tour „nu mai stătu să chibzuiască nimic din clipa în care duhovnicul său își spusese cuvîntul” (p. 74). Refugiul natural este sortit pieirii.

¹ Pierre Naudin, « Le solitaire et l'ordre du monde selon Bernardin de Saint-Pierre », in *Revue d'Histoire littéraire de la France*, n° spécial *Bernardin de Saint-Pierre*, Paris, Éditions Armand Colin, 1989, p. 803.

² Bernardin de Saint-Pierre, *Paul și Virginia. Coliba indiană*. În românește de Victoria Ursu. Prefață de Bianca Dumitrașcu, București, Editura pentru Literatură, colecția Biblioteca pentru toți, 1967, p. 7. Toate citatele din *Paul și Virginia* vor fi luate din această ediție.

³ Gaston Bachelard, *La Poétique de l'espace*, Paris, Presses Universitaires de France, 1967, p. 48.

⁴ Robert Mauzi, Préface à *Paul et Virginie*, Paris, Éditions Garnier-Flammarion, 1966, p. 20.

⁵ Henri Coulet, Préface à *l'Histoire du Chevalier des Grioux et de Manon Lescaut*, Paris, Éditions Garnier-Flammarion, 1967, p. 24.

În secolul al XVIII-lea, *Paul și Virginia* este singura operă literară care anticipează, prin bogăția descrierilor, fastul literaturii romantice și parnasiene. Prezentarea naturii tropicale nu este, pentru Bernardin de Saint-Pierre, o „simplă umplutură”¹, un intermezzo ornamental utilizat pentru a-l odihni sau a-l distra pe cititor. „Secvență organizată în jurul unui referent necronologic”², ea are o funcție organizatoare, simbolică, explicativă. Natura primitivă și singuratică este primul element care deosebește de Europa insula unde se petrece acțiunea³, subliniind distanța și contrastele dintre ele. Ea nu este numai peisaj exterior, *ancilla narrationis*⁴, ci și motorul acțiunii. Narațiunea nu se poate dispensa de ea. Romanul se hrănește din propriul său decor. Natura este cadrul idilei, martorul ei permanent, leagănul fericirii și al dragostei. Amabilă și luxuriantă, protejează și binecuvîntează, reglează, prin ritmurile ei, viața personajelor. Prezența umană în mijlocul creației, fuziunea ei cu peisajul confirmă armonia universală.

Natura este formată din înălțimi (munți, arbori) și spații întinse. Oceanul era prezent deja la Jean-Jacques Rousseau, în romanul *Julie sau Noua Eloiză* (1761), în periplul în jurul lumii făcut de Saint-Preux, care îl consideră drept un corespondent mărit al lacului Geneva. Perspectiva marină subliniază calmul vieții bucolice a celor trei familii, pentru care pericolul este, deocamdată, o noțiune abstractă:

„Uneori adormeau în ropotul ploii ce cădea vijeliosă pe acoperișurile colibelor sau în învolburările vîntului ce purta freamătul îndepărtat al valurilor sfărîmate la țarm. Îl binecuvîntau pe Dumnezeu că le făcuse parte de adăpost, lucru pe care-l prețuiau cu atît mai mult, cu cît se gîndeau la primejdiile de care erau cruțate” (p. 46).

Peisajul primordial înseamnă, în primul rînd, paradisul creației de dinaintea păcatului. Pădurea este un templu somptuos și parfumat. Arborii cu rezonanțe inedite, florile și fructele cu nume rare oferă un tablou splendid, descris în amănunte concrete și pitorești, vizuale și auditive. Fauna este și ea edenică, adică îmblînzită și prietenoasă. Reptilele și animalele de pradă par absente. Soarele la apus se scufundă într-o iradiere maiestuoasă, care nu provoacă melancolia, ci o contemplare extaziată a frumuseții lumii, de o intensitate inegalată în Europa:

„Cînd soarele scăpăta spre asfințit, razele lui, frîngîndu-se de trunchiurile copacilor, se răsfireau în adîncul întunecos al pădurii în lungi jerbe luminoase de un efect cu adevărat grandios. Uneori, tîpsia lui apărea întregă la capătul unei alei, scaldînd-o într-o lumină orbitoare. Frunzișul, luminat de razele de culoarea șofranului, sclipea ca făurit din topaze și smaragde; trunchiurile cafenii, acoperite cu mușchi, păreau preschimbate în coloane de bronz antic; iar păsărelele ce se acuiaseră tăcute sub umbrarul întunecat al pădurii ca

¹ Philippe Hamon, « Qu'est-ce qu'une description? », in *Poétique*, n° 12, Paris, Éditions du Seuil, 1972, p. 485.

² Jean Ricardou, « La description créatrice: une course contre le sens », in *Problèmes du Nouveau Roman*, Paris, Éditions du Seuil, collection Tel Quel, 1967, p. 107.

³ Île de France este o insulă din Oceanul Indian, la est de Madagascar, colonie franceză între 1712 și 1814, apoi britanică între 1814 și 1968, sub numele de Mauritius. Din 1968 este stat independent, membră în Commonwealth. Din 1992 formează împreună cu insulele învecinate Republica Mauritius.

⁴ Gérard Genette, « Frontières du récit », in *Communication*, n° 8, Paris, Éditions du Seuil, 1966, p. 157, reluat în *Figures*, II, Paris, Éditions du Seuil, collection Poétique, 1969, p. 57.

să-și petreacă noaptea, mirate că văd revărsându-se din nou zorile, întâmpinau laolaltă astrul zilei cu mii și mii de cântece“ (pp. 51-52).

„Spre sfârșitul verii, mai multe soiuri de păsări călătoare, mîinate de un instinct misterios, vin de pe cine știe ce meleaguri necunoscute, de peste nesfârșitele întinderi ale mărilor, să ciugulească semințele plantelor de pe această insulă, împetrișind cu penele lor viu colorate verdeața copacilor pîrjolită de arșița soarelui [...]. Maimuțele, locuitoarele statornice ale acestor păduri, se zbenguiesc prin rămurișul mohorit [...]. Niciodată pușca ucigașă nu a înspăimîntat pe acești pașnici copii ai naturii“ (pp. 101-102).

În spațiul limitat pe care îl ocupă, foștii europeni nu strică natura liberă, îi respectă formele și proporțiile, dar o modelează într-o „fermă“ (p. 13), care corespunde nevoilor și gustului lor. Perspectiva lor veche se aplică unei realități noi. Valorificarea naturii în *Robinson Crusoe* (1719) de Daniel Defoe și în *Julie sau Noua Eloiză* marcă schimbarea de mentalitate. Domeniul doamnei de La Tour și cel al Margaretei, un fel de Claren¹ tropical, delimitate de bătrîn și distribuite prin tragere la sorți, sînt descrise cu precizie ca suprafață, situare, limite, irigare, sol. Defrișarea, lucrările de terasament și cultivarea se fac mai întîi de sclavul Domingo, „în putere, iscusit și cu un bun-simț înnăscut“ (p. 12), a cărui regulă principală este armonia dintre plante și teren, apoi și de Paul, care adaugă culturile ornamentale la cele utile. În paginile unde formele, culorile, parfumurile florilor și arborilor sînt prezentate ca o înfrumusețare a regiunii, se schițează o estetică originală a peisajului. Etajarea vegetală a grădinii în cercuri concentrice corespunde preferinței lui Bernardin de Saint-Pierre pentru sferă, pe care o consideră, în *Armoniile naturii*, ca figura perfectă²:

„Puietii aceștia, destul de mărișori, îi sădea în jurul gospodăriei. De asemenea, pusese mai demult în pămînt semințe de arbori care înfloresc sau rodesc chiar din al doilea an, cum ar fi: agatisul, de crengile căruia atîrnă jur împrejur lungi ciorchini de flori albe ca țurțurii de cristal ai unui candelabru; liliacul de Persia, care-și ridică drept în sus jerbele cenușii ca inul; papaierul, al cărui trunchi fără ramuri, ca o coloană încărcată cu lubenițe, e încununat cu un capitel de frunze mari, asemănătoare cu ale smochinului.

Mai pusese semințe și sîmburi de badamieri, de manglieri, de avocado, de arbori-de-pîine, de moșmoni și de arbori de cuișoare [...]. Mîna harnică a lui Paul răspîndise belșugul pînă în cele mai sterpe paragini din împrejurimi [...]. Toate plantele astea erau orînduite în așa fel încît te puteai bucura de priveliștea lor dintr-o singură privire. Sădise în mijlocul văii ierburi pitice, apoi copăcei, pe urmă arbori de mărime mijlocie și în cele din urmă copaci înalți care mărgineau ocolul; astfel că tot vastul cuprins părea, privit din centrul lui, un amfiteatru de verdeață, de fructe și de flori, în care se aflau straturi de zarzavat, fișii de livezi și lanuri de orez și de grîu. Dar supunînd aceste plante rosturilor urmărite de ei, căutase să nu se depărteze de rosturile firii“ (pp. 37-38).

Mulțimea de denumiri botanice puțin obișnuite, explicate, chiar ilustrate în unele ediții, denotă voința de a-l face pe cititor să-și imagineze abundența florei tropicale.

Din dragoste pentru Virginia, Paul creează din elemente naturale spații intime fermecătoare (bazin, boschet, labirint, locuri de odihnă), cărora le dă denumiri

¹ Utopia cea mai elaborată și, poate, cea mai profundă din secolul al XVIII-lea francez, prezintă în romanul *Julie sau Noua Eloiză* de Jean-Jacques Rousseau.

² Vezi Georges Poulet, *Les Métamorphoses du cercle*, Paris, Éditions Plon, 1961, pp. 85-87.

simbolice, precum HARUL PRIETENIEI, BUNĂÎNVOIRE, LACRIMILE ZVÎNTATE. Astfel „imensitatea [devine] intimă”¹, iar natura se transformă în salon. „Cotlonul RĂGAZUL VIRGINIEI” (p. 42), în care aceasta hrănește o colonie de păsări libere, este un exemplu de falsă natură, de peisaj sălbatic ameliorat și amenajat de om, al cărui prototip este grădina Élysée din *Julie sau Noua Eloiză*.

În acest decor, iubirea izbucnește între doi adolescenți nevinovați, Paul și Virginia, care au crescut împreună, dar nu se unesc decât în moarte. Perechea corespunde ideii democratice² despre idila tradițională. Virginia este fiica doamnei de La Tour, aristocrată care s-a căsătorit cu un bărbat de condiție inferioară. I s-a spus Virginia, pentru că „va fi virtuoasă și [...] fericită” (p. 11). Paul este fiul natural al Margaretei, țărancă bretonă sedusă de un nobil. Poartă la gît iconița patronului, sfântul Paul sihastrul, figură emblematică a vieții solitare care, pentru a scăpa de persecuții, s-a retras într-un pîlc izolat de palmieri. Sînt alăptați de mame, ca în romanul pedagogic *Emil sau despre educație* (1762) de Rousseau. Cresc armonios în singurătate, iar puritatea instinctelor și nevinovăția sentimentelor lor se acordează cu natura. Mult timp își spun frate și soră. „Neștiutori ca și creolii” (p. 17), umblă desculți, îmbrăcați în haine din „pînză groasă, albastră, de Bengal, întocmai ca sclavii” (p. 13). Nu știu să citească, nici să scrie. Sînt „copii ai naturii”. Potrivit sensului pe care secolul al XVIII-lea îl dădea acestor cuvinte, natura îi învață ce este util fericirii lor: obiceiurile păsărilor și animalelor, procurarea strictului necesar, îndeplinirea muncilor gospodărești. Hărnicia lor fertilizează micul univers în care trăiesc. Virginia duce caprele la păscut, frămîntă aluat din făină de grîu, adică alimentul esențial „complet”³, la a cărui fabricare participă cele patru elemente fundamentale, pregătește prăjituri, brînzeturi și medicamente pentru săraci, „șerbeturi și băuturi întăritoare din suc de trestie-de-zahăr, de lămîie și de chitră” (p. 45). Paul face focul frecînd două bucați de lemn uscat, se cațără în copaci după fructe, „înoată ca un pește” (p. 49) și crede că un snop de grîu este mai util oamenilor ca o carte. Nu sînt interesați de ceea ce se petrece dincolo de munții de pe insulă și de orizontul oceanului. Își măsoară vîrsta după recoltele cocotierilor și portocalilor: „Aidoma driadelor și faunilor, viața lor părea legată de aceea a copacilor” (p. 54). Precum Julie și soțul său, domnul de Wolmar din *Noua Eloiză*, mănîncă o hrană simplă, „sănătoasă și îmbelșugată” (p. 18), „pentru care nu fusese jertfită nici o vietate” (p. 45): ouă, rodii, mango, banane, curmale, smochine, ananas, portocale, cafea, lapte de capră, orez fiert în apă, „băutură făcută din vin îndoit cu apă, zeamă de lămîie, zahăr și nucșoară” (p. 33), uneori pește și scoici, servite în tigve de cocos și pe frunze de bananier. Cvasivegetarianismul este asociat cu castitatea⁴. Limbajul lor este presărat cu metafore împrumutate din lumea

¹ Vezi capitolul VIII, « L'immensité intime », in Gaston Bachelard, *La Poétique de l'espace*, ed. cit., pp. 168-190.

² G. Călinescu, *Scriitori străini*. Antologie și text îngrijit de Vasile Nicolescu și Adrian Marino, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967, p. 346.

³ Gaston Bachelard, *La Terre et les rêveries de la volonté*, 4e impression, Paris, Éditions José Corti, 1948, p. 87.

⁴ Gilbert Durand, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire. Introduction à*

vegetală. Paul o elogiază pe Virginia în termeni luați parcă din *Cîntarea Cîntărilor*:

„Îmi apari ca un boboc de trandafir răsărit în mijlocul livezilor noastre [...]. Azurul cerului e mai puțin frumos decît albastrul ochilor tăi; cîntecul pietroșeilor mai puțin dulce decît versul tău“ (p. 56).

Ea pare într-adevăr că aparține universului de plante și de flori în care crește. Amîndoi sînt robuști, pentru că trăiesc în aer liber, fără griji, fără neliniște sau melancolie. Sînt frumoși, tandri, inventivi, îndemînatici și fericiți. Mamele lor sînt mulțumite că au fost „silite de necazuri să se reîntoarcă în sînul naturii“ (p. 47). Religia lor naturală le reglează comportarea după principii de iubire și caritate. Fac acte filantropice: îi îngrijesc, îi consolează și îi încurajează pe bolnavii și săracii din insulă. La aceasta se adaugă modelele culturale, codurile morale europene și istoriile biblice accesibile, preluate prin lecturile doamnei de La Tour, pe care le evocă în scenetele jucate împreună cu sclavii negri. Sărbătorile agricole, determinate de ritmul naturii, sînt un prilej de a-și manifesta generozitatea.

„Nepoată a doamnei de Wolmar“¹, bălaie ca aceasta și cu ochii albaștri, Virginia este *raisonneuse*, comentează și transformă în sentințe moralizatoare tot ce face: „Pîinea omului hain scrîșnește între dinți“ (p. 98). „Ce greu este să faci un bine! În timp ce răul se face cu atîta ușurință!“ (p. 28). „Dumnezeu nu lasă nerăsplătită o faptă bună“ (p. 34).

Cred cu toții în ocrotirea divină. Merg în fiecare duminică la biserica din Pamplemousse (*pamplemousse*, grepfrut), dar ceremoniile rituale, ca botezul și împărtășania, par excluse, deși doamna de La Tour îl are drept duhovnic pe misionarul din insulă.

Ignoranța și incultura, din care Bernardin de Saint-Pierre face condiția fericirii lor, nu durează decît pînă la plecarea Virginiei în Franța. Cînd aceasta îl părăsește pe Paul, el are prima explozie de mînie împotriva celor care au smuls-o de lîngă el. Dar disperarea lui se potolește în interludiul ocupat de discursurile moralizatoare ale bătrînului narator, care îl sfătuiește să se instruiască, pentru a-i trimite scrisori Virginiei și a-și ușura astfel despărțirea. Paul citește mai multe cărți, printre care și *Aventurile lui Telemac* (1699) de Fénelon. Partea a doua a romanului, cu un caracter pedagogic pronunțat, cuprinde un imn, inspirat de Cicero și Fénelon, în cinstea învățăturii care luminează, consolează și promovează. Devenind conștient de condiția lui socială modestă, „copilul naturii“ vrea să ajungă la funcții înalte pentru a fi demn de Virginia.

Distribuirea treburilor casnice (mamele torc bumbac, sclavul Domingo se ocupă de agricultură, Maria, soția lui, de masă, de orătării, de împletirea șorțurilor și coșurilor, „materii solide suplă“²) exclude lenea și luxul și asigură unitatea grupului. Între membrii acestuia, legăturile afective sînt multiple: fraternitate și prietenie amoroasă (Paul și Virginia), duioșie maternă (a celor două femei pentru copiii lor), paternă (a bătrînului pentru Paul și Virginia, finii săi – printr-un botez laic), filială (a

l'archétypologie générale, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, chapitres I et III.

¹ André Le Breton, *Le roman français au XVIIIe siècle*, Paris, Éditions Boivin & Cie, 1898, p. 380.

² Gaston Bachelard, *La Terre et les rêveries de la volonté*, ed. cit., p. 43.

tinerilor pentru mamele lor, a lui Paul pentru bătrîn, pe care îl numește „tată“), atașament devotat și idilic (al celor doi servitori negri față de stăpînii lor). Aceste sentimente sînt adevărate valori și bogății, după cum scrie Virginia din Paris.

În primele secvențe, timpul nu este simțit în starea de armonie și fericire, de bucurie nesfîrșită, de intimitate desăvîrșită cu natura. El se confundă cu ritmul natural și este sugerat vag de vîrsta eroilor, de înfloririle portocalilor, de schimbarea anotimpurilor, de ritmul recoltelor, de muncile agricole și gospodărești, de orele zilei citite după umbra copacilor. Fericirea pare că se sustrage trecerii ireversibile. Timpul se instaurează odată cu frîngerea visului paradiziac. Naufragiul, paroxism narativ, îl accelerează frenetic. După dezastru, supraviețuitorilor nu le mai pasă de viață. Vor să scape de timpul devenit insuportabil, să se stingă și să reînvie într-o altă lume unde acesta nu există. Agonia și moartea personajelor sînt povestite în cîteva paragrafe liniștitoare, ce lasă să se întrevadă speranța unui alt paradis, ceresc, care reia circular imaginea celui terestru, ca și cum ordinea inițială perturbată s-ar restabili într-un alt echilibru. Aproape absent din idilă, el irupe în tragedie și distruge idila.

Moartea „frumoasă și exemplară“¹ a Virginiei apare ca o „aberație a pudorii“², consfințind veșmîntul. „Întorcînd privirile să nu-l vadă“ (p. 135) pe matelotul „gol și vînjos ca Hercule“ (p. 134) care o imploră „plin de respect“ (*ibid.*) să-i permită s-o salveze, eroina ia atitudinea în care dorește să fie eternizată de moarte și, cu același gest, își consacră hainele ca parte integrantă a persoanei sale.

Triumful funcției sacramentale a veșmîntului se opune „apudorii“³ adolescenței (în această privință, scena naufragiului este construită simetric cu aceea a băii adolescenților sub palmieri). Este o achiziție a societății civilizate care își impune convențiile și prejudecățile. „Veșmîntul cultural“⁴, greoi și artificial, se opune celui „natural“ și îl înlocuiește. Virginia muribundă trece de la starea de *natură* la cea de *cultură*. În cea dintîi, Paul și Virginia „umb[ă] copăcel, goi-goluți, ca [...] toți copiii prin partea locului, cu brațele împletite, ca gemenii din zodiac“ (p. 15). Fusta Virginiei îi adăpostește pe amîndoi de ploaie, precum „copiii Ledei închiși în aceeași scoică“ (p. 16). Cu ocazia expediției caritabile la stăpînul sclavei fugare, Paul o ia „în cîrcă“ (p. 28). În cea de a doua, virtutea este înțeleasă nu ca un sinonim al naturii, ci ca o cucerire a acesteia. Precum Marivaux și Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre crede că omul „natural“ se naște bun și pur, dar devine virtuos prin suferință și voință.

Moartea verticală, ascensională a Virginiei, în ziua de 25 decembrie, „cu ochii senin înălțați spre cer, păr[înd] un înger care s-ar fi pregătit să-și ia zborul spre ceruri“ (p. 135), echivalează cu o transfigurare, cu o sanctificare, ce-i justifică prenumele feciorelnic, dar și cu o reintegrare în temporalitatea istorică.

¹ Philippe Ariès, *L'homme devant la mort*, Paris, Éditions du Seuil, collection L'Univers historique, 1977, p. 303.

² Marc-Alain Descamps, *Le nu et le vêtement*, Paris, Éditions Universitaires, 1972, p. 229.

³ *Id.*, *ibid.*, p. 334.

⁴ Danie¹ Roche, *La culture des apparences. Une histoire du vêtement (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Paris, Éditions Fayard, 1997, p. 403.

Ca și Julie, Virginia moartă este frumoasă și nedesfigurată. „Apa violentă”¹ îi cruță corpul și, pe fața ei de-abia alterată, „doar palidele violete ale morții” (p. 207) și crisparea degetelor mâinii în jurul iconiței dăruite de Paul trădează catastrofa. Moartea ei, ca și cea a Juliei, provoacă distrugerea micii societăți idilice. Deznodământul adună opt cadavre. Paul nu supraviețuiește decît două luni. Este îngropat lângă Virginia. Mamele îndurerate și chiar mătușa cea rea din Franța dispar la rîndul lor, ca și cei doi servitori negri și pînă și cîinele Fidel. Rămîne numai bătrînul pentru a spune trista lor poveste.

Dacă Virginia ar fi rămas în insulă, dacă ar fi considerat-o ca pe un pămînt al făgăduinței și nu ca pe un exil, dacă personajele ar fi acceptat definitiv viața bucolică, povestea lor de dragoste ar fi avut un deznodământ fericit. Visul de intimitate, de comuniune totală, de identificare absolută a două ființe în suprema armonie a naturii n-ar fi fost precar. Dar autorul ținea la sfîrșitul tragic al romanului, mai puțin din considerente morale (pedepsirea simbolică a copiilor își are sursa în răzbunarea păcatului ce le apasă pe cele două mame care încălcase rău judecățile sociale), cît estetice (imaginea fecioarei naufragiate este la originea cărții) și, mai ales, filozofice (a doua parte a narațiunii este negarea celei dintîi). Bernardin de Saint-Pierre clădește visul de fericire, apoi îl dărîmă, pentru a-i dezvălui caracterul iluzoriu. Nu există paradis posibil dincolo de copilărie. Eroii trebuie să moară tineri și puri. Ei nu pot să atingă vîrsta matură, nici să se întoarcă în societate. Insula nu este decît un Eldorado provizoriu.

Interludiul celor două discursuri care încheie romanul exaltă moartea ca pe „o binefacere pentru toți oamenii” (p. 150), căci este „noaptea acestei zile neliniștite pe care o numim viață” (*ibid.*). Mama lui Paul afirmă clar:

„Moartea [...] se cuvine s-o dorim. Dacă viața este o pedeapsă, trebuie să-i așteptăm cu nerăbdare sfîrșitul; iar dacă este o încercare, este firesc s-o vrem cît mai scurtă” (pp. 157-158).

Finalul tragic transformă idila într-o meditație despre fatalitate și-i estompează intenția moralizatoare. Numai moartea putea să rezolve contradicția dintre *natură* și *cultură* și să facă definitivă și absolută puritatea eroilor. Eternizați de moarte, ei dobîndesc măreția sublimă a lui Tristan și a Izoldei.

Ultimă reușită romanescă, „emoționantă, sub o aparență demodată”², *Paul și Virginia* încheie secolul al XVIII-lea francez al Vechiului Regim cu utopia unei vieți inocente și fericite în armonie cu ritmul naturii. Literatura romantică va prelua acest vis de evadare, îl va prelungi și îmbogăți în forme diverse.

¹ Vezi capitolul « L'eau violente », in Gaston Bachelard, *L'Eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière*, Paris, Éditions José Corti, 1942, pp. 213-249.

² Pierre Trahard, *Les maîtres de la sensibilité française au XVIIIe siècle (1715-1789)*, t. IV, Paris, Éditions Boivin & Cie, 1933, p. 117.